

SAMMANSÄTTNINGAR I SPRÅKRÅDETS NYORDSLISTOR: PRODUKTIVITET OCH FÖRSTÅELIGHET

NATALIA KOŁACZEK

Adam Mickiewicz University in Poznań

ABSTRACT. Compounding seems to be the most productive word formation process in Swedish on the basis of “new words’ lists” (Swedish: *nyordslistor*) registered by the Language Council of Sweden (*Svenska Språkrådet*). The subject of the research was the productiveness of compounds and their comprehensibility for the native speakers. The material for the corpus analysis showing the productivity of compounds consisted of 353 compound words from the lists from years 2000 – 2012. With help of a survey where pupils from a secondary school in Tingsryd in Småland were asked to define 17 compounds from “new words’ list” 2008 a conclusion could be drawn that compound words are short-lived, ephemeral constructions. The analysis has shown the big pace of changes that the lexicon undergoes and the linguistic creativity of language users as well as their strong need to create new terms. The results can evoke questions about the effectiveness of communication in relation to the features of new words.

The article is based on my unpublished master’s thesis.

PRESSto.

INLEDNING

Ordförrådet är den del av språket som ständigt genomgår förändringar. Ett sätt att utveckla ordförrådet i svenskan är sammansättning. Den beskrivs av språkvetarna som det mest produktiva ordbildningsmönstret i svenskan (Swedenborg, 1988:7, Liljestrand, 1975:27).

I undersökningen ville jag undersöka sammansättningens produktivitet och dess förståelighet. Jag ställde också en fråga om sammansättningar från nyordslistorna etableras och stannar längre i språket eller om de snarare tillhör mer kortvariga, efemära konstruktioner. Det försökte jag pröva genom

en enkätundersökning. Med hjälp av en korpusanalys ville jag granska vilka typer av sammansättningar är mest vanliga bland nyorden.

1. MATERIAL OCH METOD

Undersökningsmaterialet består av två delar. Den första delen är en korpus, den andra delen utgör en enkät som genomfördes bland gymnasieelever i Sverige.

Materialet till korpusanalysen består av sammansättningar som har valts från Språkrådets nyordslistor från åren 2000 – 2012, tillgängliga i digitala versioner på myndighetens webbplats (Språkrådets nyordslistor, 2000 – 2012). Totalt 353 sammansättningar har sammanställts med definitionerna hämtade från nyordslistorna. Materialet har sorterats efter ordklassstillhörighet.

Den andra empiriska delen bygger på en enkätundersökning. Enkäten som genomfördes i samband med min undersökning hade för avsikt att svara på frågan hur unga människor förstår ord som presenterades som nya för ungefär fem år sedan. Med detta som syfte valdes 17 ord från nyordslistan 2008. Just detta årtal valdes på grund av att fem års avstånd är tillräckligt långt för förändringarna i språket men samtidigt tillräckligt kort för unga människor att minnas vissa ord eller fenomen de syftar på. Sammansättningen *kuddbok* som också befinner sig i nyordslistan från det valda årtalet utelämnades och finns inte med i enkäten. Sökresultat för detta ord i sökmotorn Google syftar nästan bara på Språkrådets nyordslistor själva eller på boken vars titel innehåller detta ord, så jag har antagit att det skulle vålla mer svårigheter för informanterna och dessutom påverka undersökningens resultat.

I enkäten skulle informanterna definiera orden. Informanterna var 20 gymnasieelever från Wasaskolan i Tingsryd, Småland. Bland dem fanns 9 kvinnliga och 11 manliga elever. Alla går i tvåan (är födda år 1995 eller 1996) men läser olika program: samhällskunskap (10 informanter), ekonomi (7 informanter) eller naturvetenskap (3 informanter). De tillfrågades också om de tidigare hade hört talas om Språkrådets nyordslistor (t.ex. i medier eller under lektioner). Svaren som samlades in i enkätundersökningen jämfördes med definitionerna från nyordslistorna och delades upp i olika kategorier.

2. NYA ORD I SVENSKAN: VARFÖR, HUR OCH NÄR?

Det är ett bekant faktum att språkets ordförråd förändras sig oupphörligen. För att få detta bekräftat, räcker det att jämföra olika upplagor av ordlistor och ordböcker över det svenska språket. Man kan observera att det finns ord som man inte kan hitta i äldre utgåvor men som dyker upp i senare: ”Slår vi i nionde upplagan av Svenska Akademiens Ordlista efter ord som *stress*, *popmusik* och *datamaskin*, får vi leta förgäves. Orden fanns inte i svenskan då

boken kom ut 1950” (Söderbergh, 1971:1). Trots att sådana förändringar kan tyckas vara mer eller mindre självklara, verkar de nutida språkbrukarna vara omedvetna om att några ord lånades någon gång in i deras språk:

För de flesta svenskar är väl numera *pizza* och *cocacola* mycket mera hemtama ord än *köttbullar* eller *ölsupa*. Men *pizza* började bli vanligt först på 1960-talet i Sverige och kom inte in i Svenska Akademiens ordlista förrän 1973, och *cocacola*, som visserligen är ett varumärke, registrerades inte förrän 1986 och då i Svensk ordbok. (Westman, 1995:89)

Just detta är ett bevis på att nya ord kommer in i språket parallellt med nya fenomen eller med utvecklingar som kräver egna benämningar och en egen begreppsapparat:

Vår värld förändras oavslått: nya områden erövrar av vetenskapen, nya ting produceras, vi får nya aspekter på tillvaron och rör oss i nya intressesfärer. Samtidigt förnyas också det språk vi ger uttryck för vår uppfattning om omgivningen och för våra idéer. (Söderbergh, 1971:1)

Johannisson och Mattsson sammanställer listor över nytillskott och modeord i Svenska Akademiens Ordlistor under olika årtionden baserade på de områden som då var särskilt aktuella. Som man kan förvänta sig, gäller många nya ord oftast sådana områden som teknik, vetenskap och samhällsdebatt (1974:65ff). Med andra ord kan man säga att:

Varje tid har sitt ordförråd. Tillskotten av nya ord berättar om förändringar i samhälle, tänkesätt och livsmönster, om nya vetenskaper och ny teknik, om lyckliga eller mindre lyckliga händelser, om krig och katastrofer. Somligt går snabbt förbi utan att avsätta några varaktiga spår, medan annat tränger in i vår tanke- och begreppsvärld och därmed också i språket. (Moberg, 2000:8)

En annan ganska uppenbar orsak till att nya ord ständigt bildas är strävandet efter precision. Det kan man se exempelvis i bildningen av sammansättningar. Man kan precisera färgnyanser genom att bilda ord som *olivgrön*, *ärggrön*, *militärgrön* eller *smaragdgrön*. Liknande sammansättningar kan bildas tillfälligt och spontant och därför får de inte sin plats i ordlistor eller ordböcker om deras betydelse är genomskinlig.

Ett vanligt fenomen är att några vardagliga ord kan i talspråket bli förkortade eller avhuggna för att underlätta och förbättra kommunikationen. Därför kan *cigarrett* bli till *cigg*, *legitimation* till *leg* och *charkuteri* till *chark* (Westman, 1995:88). Däremot finns det också språkstilar där det finns en tendens att förlänga enkla ord, även om det är onödigt. Liljestrand pekar på sådana exempel från kanslispråket som *målsättning*, *frågeställning* eller

krissituation vars efterleder helt enkelt kunde strykas (1975:29) eller ord från tekniskt språk som *bärfrekvensmeddelandeöverföringsutrustnings* eller *lågtrycksvicksilverång-urladdningsanordning* (1975:35). De accepteras inte i allmänt språksammanhang och kunde parafraseras och omformuleras som prepositionsfraser.

Nya ord bildas förstås under påverkan från andra språk. Ord lånas inte bara in när ett passande ekvivalentord saknas i svenskan utan kan också ersätta ord som redan finns i språket på grund av exempelvis deras expressiva karaktär (Westman, 1995:54). Det kan hända att ord också skapas genom en kombination av inhemsk ordbildning och lån från andra språk (Swedenborg, 1988:7).

Det framhålls att det är sammansättningar som utgör en stor del av svenska språket:

Det är visserligen riktigt att vi finner många av de i svenskan möjliga sammansättningarna [...] i ett lexikon som Svenska Akademiens Ordlista eller Östergren, Nusvensk ordbok. Men det är lika sant att inget lexikon förmår rymma alla tänkbara ordstammar i ett språk som vårt. [...] Det är onödigt att ta upp sådana ord i lexikon, eftersom de är bildade med generella regler precis som meningar – vilka ju inte heller förtecknas i lexikon. (Teleman, 1972:18)

Liljestrand (1975:27) understryker att ”de flesta nya ord i vårt språk är sammansatta” och citerar Esaias Tegnér’s påstående från 1800-talet att ”sammansättningsförmågan i Svenskan är nästan oändlig, och två ord merendels göra det tredje när man lägger dem tillhopa, alldeles som om de vore menniskor”. Sammansättnings produktivitet kan dessutom variera beroende på språkområdet (Teleman et. al. 1999:44). De största grupperna inom svenska sammansättningar bildar nominalsammansättningar och verbalsammansättningar (Liljestrand, 1975:30).

3. SPRÅKRÅDET OCH NYORDSLISTORNA

Svenska språknämnden har varit en av de viktigaste organiserade institutionerna för språkvård i Sverige fram till 2006 då den slogs samman med Sverigefinska språknämnden och Klarspråksgruppen i Regeringskansliet. De utvecklades till en ny språkpolitiks- och språkvårdsorgan, nämligen Språkrådet. Den nya organisationen arbetar också med lexikon för minoritetsspråk (Lexin) samt med romskan och det svenska teckenspråket. Idag är den avdelning inom Institutet för språk och folkminnen.

En av Språkrådets viktigaste uppgift är rådgivning inom svenska, finska, romska och det svenska teckenspråket. Det görs genom att besvara språkriktighetsfrågor både på nätet och på olika konferenser samt genom

utgivning av böcker och tidskrifter om språk. Organisationen är också ansvarig för att följa språkets utveckling:

För att kunna ge aktuella råd och rekommendationer är det nödvändigt för Språkrådet att noga följa språkutvecklingen för svenska, finska, romska och det svenska teckenspråket. Vi dokumenterar och registrerar nyord och andra språkliga nyheter. Vi deltar i forskningsprojekt om språken i Sverige i dag. (Språkrådet / Om språkrådet, u.å.)

Ett av resultaten av dessa åtgärder är nyordslistor som publiceras mot slutet av varje år. De presenterar tidstypiska ord eller fraser som uppfattas som relativt nya och aktuella för varje årtal.

Det lyfts tydligt fram på Språkrådets webbplats att deras uppgift bara är att katalogisera sådana uttryck eller registrera eventuella nya betydelser av befintliga ord eller fraser: ”Ett syfte med nyordslistan är att visa hur samhället och språkutvecklingen samspelar med varandra” (Cederberg, 2013). Nyordslistorna har alltså en upplysande och inte en normerande roll: ”Språkrådet godkänner dock inte ord, eller för in nya ord; det kan bara språkbrukarna själva göra genom att använda dem!” (Språkrådet / Nyord, u.å.).

En sådan inställning framgick bland annat av den så kallade ”Googleaffären” som uppstod kring ordet *ogooglebar* från nyordslistan 2012. Företaget Google ville påverka Språkrådet så att de skulle ändra definitionen och framhåller att namnet är ett varumärke. Språkrådet däremot har bestämt att ta bort ordet från listan och uttryckt sig på följande sätt:

Språkrådet har försökt att förklara nyordslistans roll och föreslå lösningar som gör att vi slipper vika från vår grundläggande syn på språket. Ingen kan bestämma vilka ord som ska finnas i språket eller över språkbrukarnas definition av ett ord. Den definition Språkrådet har angett har formulerats utifrån hur ordet används i svenskan. [...] Vem bestämmer över språket? Det gör vi språkbrukare. Vi bestämmer gemensamt vilka ord som ska finnas och hur de definieras, används och stavas. Språket är resultatet av en pågående demokratisk process. Alla är med och bestämmer vilka ord som etableras i språket genom att välja de ord vi använder. Vill vi ha *ogooglebar* i språket så ska vi använda ordet och det är vår användning som avgör betydelsen – inget multinationellt företag med påtryckningsmedel. Ordet är fritt! (Cederberg, 2013)

I nyordsarbetet engageras ett antal personer som följer vissa dagstidningar, teve- eller radioprogram för att hitta belägg med nya ord. De får också tips från språkintresserade människor från allmänheten, så kallade ”frivilliga excerptister” (Språkrådets nyordslistor, 2002). Förslag på nya ord med källor kan skickas till Språkrådet genom e-post och lista över de redan inskickade orden finns att kontrollera på Språkrådets webbplats.

4. ANALYS

Analysen bygger på sammansättningar från Språkrådets nyordslistor. Materialet är grupperat efter några särskilda typer av sammansättningar. Bland de valda exemplen sökte jag bland annat sammansättningar som visar påverkan av andra språk, nämligen direktlån (i sin helhet eller i en av lederna) och översättningslån. Det visade sig dessutom att det i förlederna ofta förekommer egennamn eller akronymer. Några sammansättningar tillhör en särskild typ av sammansättningar, nämligen avledda sammansättningar. Dessutom finns det sammansättningar som bara förekommer som en del av fraser. Antal ord av de typerna illustreras av nedanstående tabell:

Typ	Antal
översättningslån	66
direktlån i efterleden	4
direktlån i förleden	9
direktlån	5
egennamn i förleden	17
akronym i förleden	12
avledd sammansättning	8
i en fras	5
<i>TOTALT:</i>	<i>126</i>

(Fig. 1) Särskilda typer av sammansättningar
i Språkrådets nyordslistor i tabellform

Exempel som tillhör respektive typ ska beskrivas mer detaljerat nedan.

4.1. ANALYS AV MATERIALET FRÅN NYORDSLISTORNA

Den första aspekten som analyserades var frågan om sammansättnings produktivitet. Det skrivs ofta att sammansättningar utgör den största delen av nybildade ord (Swedenborg, 1988:7; Liljestrand, 1975:27). Därför ville jag granska hur många sammansättningar som förekommer i nyordslistorna. För detta ändamål har jag räknat ihop alla belägg som publicerades i respektive nyordslista. I några nyordslistor nämndes produktiva för- och efterleder som separata uppslagsord men för mina ändamål räknade jag dem inte som sådana.

Man kan observera att sammansättningar utgör mer än hälften av materialet för varje årtal, vilket kan tolkas som ett bevis på deras produktivitet. Den lägsta andelen utgör 51 % (år 2003) och den högsta 74 % (år 2010). Sammanlagt utgör sammansättningar 62 % av det samlade materialet. Andelar och antal presenteras i nedanstående tabell:

Årtal	Sammansättningar	Totalt	Andel
2000	14	26	54%
2001	23	35	66%
2002	19	32	59%
2003	22	43	51%
2004	27	50	54%
2005	39	57	68%
2006	39	56	70%
2007	33	53	62%
2008	18	30	60%
2009	17	30	57%
2010	37	50	74%
2011	44	70	63%
2012	21	40	53%
TOTALT:	353	572	62%

(Fig. 2) *Förekomst av sammansättningar i Språkrådets nyordslistor*

Som de mest produktiva och vanligaste sammansättningarna i svenskan betraktas nominala sammansättningar, alltså sådana där sista leden är ett substantiv. Nominala sammansättningar är också mest vanliga i nyordslistorna (t.ex. *tjejkött, conversesjukan, blåkort*). I listorna fanns det också exempel på sammansatta verb (t.ex. *resultatvarna, snålsurfa, valpromenera*), adjektiv (t.ex. *spelnyster, genuskänslig*) eller particip (t.ex. *härgjord, askbränd*). Deras förekomst är marginell jämfört med antalet nominala sammansättningar. De olika typerna av sammansättningar presenteras nedan i form av en tabell:

Ordklass	Antal
substantiv	330
verb	15
adjektiv	4
particip	4
<i>totalt:</i>	353

(Fig. 3) *Olika typer av sammansättningar (baserande på ordklassstillhörighet)*

Att nominala sammansättningar utgör en så tydlig majoritet kan tolkas på så sätt att det är först och främst objekt eller fenomen som troligen kräver nya beteckningar. Man kan också förmoda att det är just de orden som är mest påfallande i tidningstexter och nyordslistorna är som bekant för det mesta baserade på sådana.

Översättningslån och direktlån utgör en stor grupp bland sammansättningar i det samlade materialet (översättningslån – 66 exempel, direktlån – 5

exempel, direktlån i förleden – 4 exempel, direktlån i efterleden – 9 exempel, bland exempel med särskilda anmärkningar och sammanlagt 353 sammansättningar). Bland översättningslånen i materialet utgör lån från engelskan en definitiv majoritet. Nästan för varje årtal kan man finna åtminstone ett exempel på sådana, som bland annat: *dagshandlare – daytrader* (2000), *julgranssyndrom – christmas tree syndrome* (2001), *vinterkräksjuka – winter vomit disease* (2002), *tidsfönster – time window* (2003). Dessutom förekommer det exempel på lån från andra språk, som tyskan *industrisafari – Industriesafari* (2005), finskan som *kravallturism – mellakkaturismi* (2001), eller norskan *mobilblottare – mobilblotter* (2001) och danskan *curlingförälder – curlingforældre* (2004). Det finns även exempel av ord som ursprungligen kommer från japanskan, men som ibland har inlånats i svenskan genom engelskan, nämligen *kuddbok – pillow book – Makura no sōshi* (2008) och *mobilroman – keitai shousetsu* (2009).

En annan stor grupp utgör sammansättningar som innehåller egennamn i en av lederna. Just denna typ av sammansättningar verkar vara särskilt intressant på grund av sin efemära karaktär. Sammansättningar med egennamn i leder verkar inte vara särskilt produktiva eftersom man brukar associera namnet i synnerhet med bara ett fenomen eller en egenskap och därför är antalet leder som kan kombineras med dem ganska begränsat. Dessutom är sådana ord oftast aktuella för den tiden då de uppstod och de kan bara vara klara för en viss grupp människor. Detta innebär att de kan försvinna ur bruk inom en mycket kortare tidsperiod än andra nyord. Detta angår först och främst sammansättningar med egennamn som syftar på personer. I det samlade materialet är exempel på egennamn som syftar på verkliga personer mest frekvent. Till den gruppen tillhör bland annat: *bin Ladin-rabatt* ”prissänkning på flygbiljett för att locka resenärer” (2001), *Lasse Berghagen-vin* ”ett slätstruket vin” (2001), eller *Foppatoffel* ”en sorts plastsko, efter Peter ’Foppa’ Forsberg, som lanserat skon i Skandinavien” (2007). Dessutom syftar några egennamn på djur: *pompekunskap* ”kunskap om något som kan vara trevligt att veta men som är oviktigt, såsom att Karl XII:s hund hette Pompe” (2003) eller till och med fiktiva karaktärer: *Kalle Anka-logistik* ”det att ordna julaftonens aktiviteter så att man hinner se på Kalle Anka-programmet på tv” (2006). En relativt stor grupp utgör sammansättningar där en av lederna är ett namn på företag eller produkter: *Ikeamonarki* ”med anspelning på att Norges kronprins har köpt möbler på Ikea” (2001), *Tobleronepolitik* ”överbudspolitik, anspelar på affären 1995, där Mona Sahlin anklagades för att ha utnyttjat riksdagens kreditkort för privat bruk, bland annat inköp av Toblerone” (2010) eller *conversesjukan* ”nytt namn på en uppsättning hälsoproblem som kan orsakas av tygskor med platta sulor” (2012). Ett exempel på sammansättning med ett egennamn som syftar på en ort är *bullerbysyndromet* ”vurm i Tyskland för svenska idylliska miljöer” (2008).

I Språkrådets nyordslistor finns det relativt många exempel på sammansättningar med akronymer i förlederna. Akronymer brukar oftast beteckna namn på institutioner eller organisationer, men exemplen från materialet syftar snarare på vardagliga sakord, eller anknyter till nya teknologier eller begrepp från politiken. Sammansättningar med akronymer i förlederna som finns i det samlade materialet är till exempel: *SMS-meddelande* ”kort textmeddelande i mobiltelefon” (2000), *rutavdrag* ”avdrag för hushållstjänster, bildat till renhållning, underhåll och tvätt” (2004), *ac-förkylning*, *ac-snuva* ”förkylning till följd av luftkonditionering” (2011). Det är viktigt att lägga märke till att många av de ovannämnda akronymer kommer från engelskan, till och med *sms* som idag verkar vara ett ganska vanligt ord är faktiskt en akronym för det engelska *short message service*. Ett stort antal sammansättningar med akronymer i lederna kan betraktas som ett bevis på att behovet att komprimera och förtäta är stort i språket. Sammansättningar har överhuvudtaget en komprimerande funktion men det förtydligas ännu mer i sammansättningar där en av lederna är en akronym.

Avledda sammansättningar kan inte rubriceras tydligt antingen som avledningar eller som sammansättningar och därför tillhör de en separat kategori. I det samlade materialet finns det några exempel på just det här ordbildningsmönstret: *fulbryt* ”känslan att man vill bryta ihop när man ser sig i spegeln vissa dagar” (2006) eller *bästsäljerism* ”inriktning hos förlag och medier på bästsäljare” (2010). Eftersom efterleder inte existerar som självständiga ord i språkbruket kan man förmodligen förvänta sig att just sådana konstruktioner inte förekommer så ofta och dessutom antagligen inte har stora chanser att stanna särskilt länge i språket.

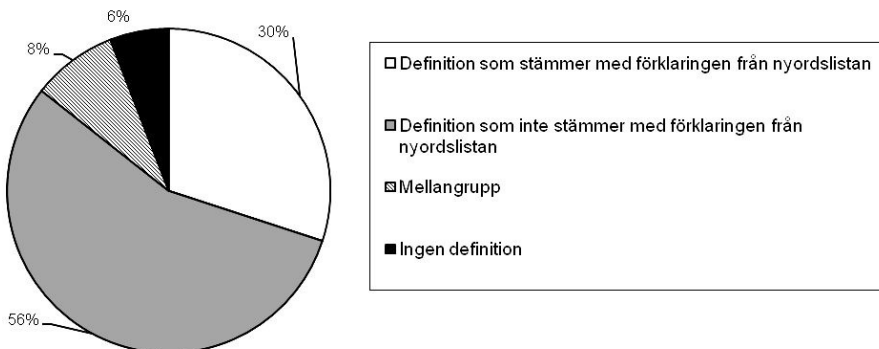
En del sammansättningar som finns i nyordslistorna är sådana som måste analyseras i sin helhet med en fras de förekommer i. Till sådana hör till exempel: *galna chips-sjukan* ”överdriven rädsla för mat med hög halt av akrylamid” (2002) och *plötslig sportbarnsdöd* ”dödsfall bland barn vid sportutövning beroende på bl.a. tidigare okänt hjärtproblem” (2005). Man kan märka att några av de ovannämnda nybildningarna har skapats baserade på fraser som redan etablerats i språket och bara ett element i frasen har bytts till något annat. Till exempel bildades *plötsligt vuxendöd* och *plötslig sportbarnsdöd* parallellt till *plötslig spädbarnsdöd* och *galna chips-sjukan* är en ordlek som anspelar på namnet på sjukdomen *galna ko-sjukan*. Sådana nybildningar kan verkligen dra språkbrukarnas uppmärksamhet, särskilt när de väcker associationer med ett uttryck som kan kännas igen eller när de förekommer som en lustig ordlek. Då verkar de vara mer kontext- och situationsbundna och förmodligen etableras då inte i språket.

4.2. ENKÄTUNDERSÖKNING

I min enkätundersökning ställde jag öppna frågor där informanterna skulle skriva hur de tolkar 17 ord som jag har valt från nyordslistan 2008 (Språkrådets nyordslistor, 2008) genom att formulera en kort definition. Frågorna kontrollerade inte direkt elevernas kunskaper utan anknöt snarare till de tillfrågades intuition och språkkänsla. Jag har valt att formulera enkätfrågorna som öppna frågor för att ge informanterna mer frihet att formulera sina svar. Användning av slutna frågor med flervalsalternativ skulle kunna innebära att informanterna skulle ge efter för förslagen, vilket i sin tur skulle kunna påverka analysens resultat. Öppna frågor innebär dessutom ett brett urval av olika svar, medan antalet alternativ vid slutna frågor vore definitivt mer begränsat.

Mot slutet av enkäten, bland de demografiska uppgifterna, ställdes en fråga om eleverna någon gång har hört talas om Språkrådets nyordslistor, till exempel på teve eller på nätet. Det fanns bara tre personer som har svarat positivt på denna fråga, övriga 17 har svarat negativt. I analysen visade det sig däremot att själva kunskapen om nyordslistorna inte hade någon påverkan på hur informanterna svarade. Det var nämligen inte de tre personerna vars definitioner stämde med förklaringen från nyordslistan.

Informanternas svar har jag först delat in i två huvudkategorier: definitioner som stämmer överens med förklaringen från nyordslistan och definitioner som inte gör det. Exempel utan något svar räknades också, under kategorin: ingen definition. Under analysens gång visade det sig att några svar inte kan entydigt tillskrivas någon av de två första kategorierna. Därför skapade jag också en mellangrupp med definitioner som inte återspeglar förklaringen från ordlistan utan på något sätt anknyter till den. Andel respektive grupper presenteras i det nedanstående diagrammet:

(Fig. 4) Svar från enkäterna. Resultat sammanlagt.

I enkätundersökningen försökte nästan alla elever skriva någon definition till varje ord. Situationer då svar saknades förekom marginellt, vilket kan orsakas av att enkäterna var anonyma. Avvikelser från denna regel utgör två ord: *finanssmälta* (4 informanter uppgav inget svar) och *kringmyndighet* (7 informanter uppgav inget svar). Man kan anta att det var ämnena, som de båda orden rör, nämligen ekonomi och politik, som gjorde informanterna mer tveksamma i sina svar. Dessutom kan man dra en inte så förvånande slutsats om att informanterna bättre förstår sammansättningar som rör ämnen som närmare anknyter till deras vardag eller deras intressen. Detta kan man observera med hjälp av ord som till exempel *kosläpp*, *mobillångfilm*, *bloggbävning*, vilka fick många svar som stämmer med förklaringen från nyordslistan, samt *finanssmälta*, *kringmyndighet* och *laddhybrid* som snarare tillhör fackspråk än vardagsspråk och fick många svar som inte stämmer med förklaringen från nyordslistan eller som inte alls förklarades av flera informanter. Gymnasieelever kan helt enkelt inte vara bekanta med sådana områden. Man kan alltså säga ”att våra föreställningar om hur världen ser ut och fungerar influerar tolkningsprocesserna på flera sätt [...]. Omvärldskunskap är ofta en förutsättning för att kombinationstolkningen över huvud taget ska bli möjlig” (Svanlund, 2009:27).

Man kan märka att definitionen i enkäten inte stämde överens med definitionen från nyordslistan i de flesta fall då sammansättningen utlästes som endocentrisk när den i själva verket var en exocentrisk sammansättning, alltså när den hade en mer metaforisk, överfört betydelse. Ett sådant resultat kan bekräftas av det som Liljestrand (1975:37) påstår, nämligen: ”Det är alltså inte alltid så att kunskap om de i sammansättningen ingående morfemen leder till en klar uppfattning om sammansättningens betydelse”. Så till exempel betyder *en barnsäng* verkligen *en säng för barn*, medan *ett dumhuvud* inte är *ett huvud som är dumt* utan betyder *någon tokig*. Orsaken till att informanterna interpreterade nyord just på detta sätt kan vara det faktum att determinativa sammansättningar, som normalt är endocentriska, utgör den vanligaste typen av sammansättningar. I determinativa sammansättningar står lederna i ett över- och underordnande förhållande till varandra, alltså det ena ledet är överordnat och betecknat. Då finns det anledning att skilja mellan funktion av deras förled och efterled:

I substantiviska sammansättningar är det senare ledet nästan alltid semantiskt huvudord, dvs. betecknar den klass, till vilken det, som hela sammansättningen betecknar, hänförs: trähus tillhör klassen av hus. Förledens uppgift är det att karakterisera just det som sammansättningen betecknar till skillnad från andra företeelsen som också kan åsyftas med efterleden: trähus skiljs ut från stenhushus, pappershus etc. (Teleman, 1972:21f.)

Så interpreterades oftast ordet *blåstråle* som alla 20 informanter definierade med en förklaring som inte stämde med den från nyordslistan. Ordet förklarades först och främst som en typ ljus som skiljs ut från andra typer: *en blå stråle* (13 svar). Dessutom associerades det med polisens eller räddningstjänstens blåljus: *polisbil* (2 svar), *ambulans*, *polis*, *brandbil under utryckning* (1 svar), *polisbilsljuset* (1 svar), *annat ord för polis* (1 svar), *en stråle med luft* (1 svar), *vattenstråle* (1 svar)¹. Däremot menas med *blåstråle* ”en teknik för digital lagring, vanligt nu som alternativ till dvd” (Språkrådets nyordslistor, 2008). Också i det fallet kan man förmoda att informanternas ålder och kunskaper påverkar resultatet. Dessutom är gymnasieelever kanske mer bekanta med uttrycket *Blue-ray* i sin helhet.

Att betrakta sammansättningar som endocentriska kunde ibland leda till att informanternas svar inte stämde med förklaringarna från nyordslistan, medan i andra fall var sådana svar korrekta just av detta skäl. Det gäller sådana ord som till exempel *bloggbävning*. *Bloggbävning*, alltså ”det att väldigt många bloggsidor samtidigt behandlar ett visst ämne” (Språkrådets nyordslistor, 2008), definierades nämligen av de flesta informanterna som någon sorts rörelse som äger rum på bloggar: *alla börjar blogga* (2 svar), *massa bloggare skriver* (1 svar), *många skriver på samma blogg* (1 svar), *överflöd på bloggservern* (1 svar), *många bloggar* (2 svar), *kaos i blogg världen*, *överbelastning* (1 svar), *en blogg som postar mycket inlägg* (1 svar), *någon som bloggar hela tiden* (1 svar), *någon som bloggar sjukt mycket* (1 svar), *bloggar hur mycket som helst* (1 svar), *överflod på feedback på en blogg* (2 svar). Det lämnades också två svar som *bävningar i bloggvärlden* och *istället för jordbävning, blir det det med bloggar*, som jag inte uppfattar som tillräckligt nära definitionen från nyordslistan och därför tillskrevs de mellangruppen.

Gatustickning är ett annat exempel på ord som fick många definitioner som inte stämmer med förklaringen från nyordslistan. Det som är intressant är att informanterna i sina förklaringar använde sig av olika betydelser av ordet *att sticka*. Definitionen från nyordslistan lyder: ”utsmyckning i form av en stickning runt en lyktstolpe e.d., som stickats fast direkt på plats” (Språkrådets nyordslistor, 2008) och syftar givetvis *stickning* som ett hantverk, att skapa utsmyckning av garn. Det är alltså en typisk endocentrisk, determinativ sammansättning, där förleden fungerar som ett adverbial – i determinativa sammansättningar har förled oftast bestämda betydelsefunktioner som kan jämföras med syntaktiska funktioner i fraser, om sammansättningen skulle parafreras (Liljestränd, 1975:37). Till denna betydelse anknyter bara tre av definitionerna som uppgavs av sammanlagt 7 informanter: *att sticka på gatan* (5 svar), *stickning på en gata* (1 svar), *när man sitter och stickar vantar på*

¹ I alla citerade definitioner i uppsatsen behåller jag stavningen från enkäterna.

gatan (1 svar). De två första svaren placerades i mellangruppen eftersom de inte innehåller alla element som tycks vara nödvändiga för definitionen. Det sista svaret räknades självklart som inte överensstämmande med nyordslistan. I övriga definitioner verkar de tillfrågade förstå verbet *att sticka* mer som *att sticka ut* eller *att sticka fram* eller till och med som något vasst och spetsigt: *en stickande gata* (2 svar), *en gata som sticker ut från de andra* (1 svar), *en taggig gata* (1 svar).

Många svar som inte stämde med förklaringen från nyordslistan tyder inte nödvändigtvis på någon brist av kunskap bland informanterna utan kan relateras till både ordens och gruppens specifika karaktär. Ett sådant resultat kan dessutom tolkas som ett tecken på hur snabbt förändringar i språket faktiskt sker – nya ord som tillhör de mest populära och mest omtalade för respektive år kan vara svårare att placera i någon kontext fem år senare, trots att fenomenet som de syftar på inte alltid försvinner (som till exempel *bilmålvakt*).

Trots att mer än hälften av informanternas definitioner inte stämde med de från nyordslistorna, kunde de flesta hypotetiskt och rent språkligt sett vara korrekta i ett annat sammanhang. Ord som det frågades om i enkäten var presenterade i isolering, utan något citat som kunde exemplifiera användningen. En sådan lösning skulle nämligen kunna indikera vissa svar, vilket i sin tur skulle kunna påverka undersökningens resultat. Syftet med undersökningen var att lämna informanterna med frihet i deras interpretationer.

5. SLUTSATSER

Av analysen som jag har genomfört framgår det att sammansättning är ett mycket produktivt ordbildningsmönster. Andelen sammansättningar i Språkrådets nyordslistor från år 2000 – 2012 återspeglar Liljestrands påstående om att ”de flesta nya ord i vårt språk är sammansatta” (1975:27). Många av dessa sammansättningar verkar dessutom tillhöra efemära konstruktioner som kan försvinna ur bruk efter en kort tid.

Det visade sig tack vare enkätundersökningen, där gymnasieelever skulle definiera 17 ord från nyordslistan 2008, att trots den så kallade kompositionalitetsprincipen förblir inte alla sammansättningar genomskinliga och förståeliga efter en femårsperiod.

Att sammansättningar i nyordslistor också faller ur språket kan sammankopplas just med deras produktivitet. Faktum att man spontant kan bilda sammansatta ord innebär att de å ena sidan kan vara flertydiga och å andra sidan blir särskilt kontextbundna. De två egenskaperna verkar starkt påverka sammansättnings förståelighet, vilket i sin tur kan leda till att orden försvinner ur bruk på grund av språkekonomiska skäl. En annan aspekt

beträffande uppslagsord från nyordslistor, deras förståelighet samt förmåga att stanna i språket och språkbrukarnas minnen är ett så kallat ”uppmärksamhetsvärde”:

Bekanthet påverkas också av en rad faktorer. En är ordens uppmärksamhetsvärde. De mer spektakulära orden lägger man märke till och känner sig mer säker på, medan ett ord som *bidragsmiljon* passerar tämligen obemärkt under läsningen, särskilt om det inte vållar några tolkningsproblem. Det kan finnas en mängd skäl till att vi uppmärksammar vissa nya ord men inte lägger märke till andra [...]. Exempelvis kan man anta att ord som vållar tolkningsproblem stannar upp läsningen, och därför lättare stannar kvar i minnet. Innovativ och inte helt genomskinlig metaforik ökar därför chansen att uppmärksammas [...]. Ord kopplade till kontroverser är sannolikt också lättare att registrera. (Svanlund, 2009:193)

Det oavsagda kan förmodligen väcka en fråga om hur begrundat det är att samla sådana kortvariga ord. På Språkrådets webbplats påpekas det att listorna har som syfte ”att visa hur samhället och språkutvecklingen samspelar med varandra” (Språkrådet, u.å.).

Analys av sammansättningar i nyordslistorna uppvisar också vissa leder som kan betraktas som tidstypiska eller särskilt tidsbundna. Sammansättningar som hänger ihop med ett fenomen och just på grund av detta lätt kan bli oförståeliga för nya generationers språkbrukare eller till och med bortglömda av allmänheten. Man kan till och med finna leder som återspeglar viktiga händelser eller förändringar i samhället. Vulkanutbrottet på Island resulterade i att det uppstod flera nya ord med *ask* i förleden år 2010, som: *askbränd* ”skadad ekonomiskt av flygstoppet orsakat av askmolnet från vulkanutbrottet på Island”, *askstoppad* ”stoppad av askmolnet från vulkanutbrottet på Island”, *asktåg*, *askänka* och *A-skänkling* ”person som väntar på att en inaskad make skall komma hem” (alla citat från Språkrådets nyordslistor, 2010). År 2007 var ett år då det pratades mycket om miljön. På listan förekommer nämligen många ord med förledet *klimat-*: *klimathot* ”risk för klimatförsämring”, *klimatlarm* ”varning om klimatförsämring”, *klimatmat* ”mat av varor som är skonsamt producerade med tanke på en hotande klimatförsämring”, *klimatneutral* och *klimatneutralisera* ”kompensera koldioxidutsläpp (t.ex. för en resa) genom att satsa pengar i miljöräddande projekt”, *klimatsmart* ”klok och listig när det gäller att motverkas en hotande klimatförsämring”, *klimatsäkra* ”vidta åtgärder för att göra verksamhet bättre för klimatet” samt *klimatångest* ”ångest inför en hotande klimatförsämring” (alla citat från Språkrådets nyordslistor, 2007).

Man kan alltså konstatera att nyordslistorna är ett bevis på hur snabbt förändringarna i lexikonet faktiskt sker. De bekräftar också ett stort behov bland språkbrukarna att skapa nya namn och bilda nya begrepp för olika

enskilda fenomen. De är också ett tecken på språkbrukarnas språkliga kreativitet. Samtidigt väcker de frågor om hur effektiv kommunikationen är med hänsyn till nyordens kortvariga karaktär, deras starka förbindelse med kontext och mångtydighet.

LITTERATUR

- Cederberg, A. (2013). *Google äger inte språket!* Retrieved from: <http://www.sprakradet.se/15922> (tillgång: 11.11.2013).
- Johannisson, T., Mattson, G. (1974). *Svenska Akademiens ordlista under 100 år*. Stockholm: Esselte Studium.
- Liljestrand, B. (1975). *Så bildas orden*. Lund: Studentlitteratur.
- Moberg, L.(2000). *Nyordsboken. Med 2000 nya ord in i 2000-talet*. Stockholm: Svenska språknämnden.
- Språkrådets Nyordslistor (2000-2012). <http://www.sprakradet.se/nyordslistor> (tillgång: 01.09.2013).
- Språkrådet (u.å.). <http://www.sprakradet.se/> med undersidor (tillgång: 11.11.2013).
- Svanlund, J.(2009). *Lexikal etablering. En korpusundersökning av hur nya sammansättningar konventionaliseras och får sin betydelse*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk.
- Swedenborg, L. (ed.) (1988). *Från rondell till gräddfil. Nya ord i svenskan från 40-tal till 80-tal*. Stockholm: Esselte Studium.
- Söderbergh, R. (1971). *Svensk ordbildning*. Stockholm: Nämnden för svensk språkvård.
- Teleman, U. (1972). *Om svenska ord*. Lund: Gleerups.
- Teleman, U. (et. al.) (1999). *Svenska Akademiens Grammatik: Bd. 2; Ord*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Westman, M. (1995). *Språkets lustgård och djungel*. Stockholm: Norstedts.

Natalia Kołaczek

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Katedra Skandynawistyki
Collegium Novum
al. Niepodległości 4
61-874 Poznań
Poland

natalia.pecyna@amu.edu.pl